

زندگینامه کارنامه‌ای طالب آملی

(۱۲)

دکتر فرامرز گودرزی

طالب درباره معلومات و حافظه خویش میگوید :

آن کس که مرا دارد اگر بشناسد فارغ ز کتابخانه آفاق است .

درباره استفاده از مکتب استاد چنین میسراید :

این طرفه که از سحاب تعلیم مرا گوش آبستن شد وزبان زاد سخن
مرحوم طاهری شهاب در ادامه گفتار خود مبنی بر پیسوادی و عامی بودن طالب چنین
اظهارنظر می نماید :

«دلیل دیگری که مورد اثبات نظریه ماست! در عدم کسب علوم و فنون طالب!! اظهارات
یکی از معاصران طالب بنام منشی فیروز (منشی شاهجهان) است که صاحب تذکره «معجزن الغرائب»
بدینگونه آنرا نوشته است : (در شهرور سنه ۱۰۲۹ هجری که رایات ظفر آیات از خطه گجرات
راجعت نموده به بلده دارالسور فتحپور نزول فیض وصول ارزانی فرمود، بنابر استماع چند
بیت از نتایج سلالۃ الفصحاء ملک الشعرا طالب آملی دل سخن پذیر را سخن دلپذیر گریانگیر
گردیده من و درویشی و دلپذیری . . . بجانب تالاب که خیمه‌ای همچو حباب در آنجا برپا
بود، روان شدیم، او بر نگ معنکف دیر در بروی غیر بسته یا کتاب صحبت میداشت بعداز لوازم
مصطفحه و مراسم معانقه، دیدیم فرشته‌ایست - آب و گل سرشته و صورت روحانی است در لباس
نهفته . . . مرا تنگ در بغل گرفت و دست دراز کرد و کمر بند من واکرد و اجزاءی اشعار
و اوراق مسوده برآورده با یکدیگر گرم صحبت بودیم، درین اثنا میرزا شی، جانفرسانی،
گربه‌چشمی، پلنگ‌خشمی، زرد موئی، آبله‌روئی، دیوان خاقانی بست جهت تعلیم آمد. طالبا
گفت میرزا امروز مرا مذور دارید که مردی، همدردی یافته‌ام میخواهم که دل خالی کنم.
گفتم راست است، برای صحبت دوکس کم، و سه کس بسیار، اما بواسطت کتاب صحبت بهتر
میتوان داشت و میرزا را نشانده شروع در تعلیم قصیده کرد :

در پرده دل آمد دامنکشان خیالش جانش خیال بازی، در پرده وصالش

و چون از فرد :

در مرکر مثلث بگرفته ربع مسکون فرباد اوج مربیخ از تیغ مهصفا لش
سرسری گذشت. گفتم از معنی این بیت چه فهمیده‌اند؟ میرزا مانند شارک بیچاره دهن باز ماند.
طالب خود متصدی بیان معنی گردید، از آنجا که او شاعر محض بود، حالت فضیلت نداشت، از
عهدله جواب بر نیامد شروع در لاطائل کرد. فقیر را به مقتضای جوانی که انتهای کمال نادانی
است خنده آمد. طالب از جا درآمده گفت این قسم شعر را شما در هندستان بدرس میخوانید

ومن بناخن پای مینویسم، گفتم شعر گوئی دیگرست و شعر فهمی دیگر، ازین حرف بیشتر آزرده شد. او از آن طرف صوفی وار س برانوی تفکر فروبرد و من از این طرف شرمسار سرخجلات درپیش انداختم. آخر من از کردۀ خود پیشیمان شده فکری اندیشیدم که تقریری برانگیخته اورا باز برسر حرف بیاورم و تلافی گفتگو نموده برخیزم . گفتم دیروز کدام شعر ملازمان در محفل پادشاهی مذکور بود که فضای فصیح زبان و شعرای بلیغ بیان برآن گرفتی کردنده خواند :

غیر افسردمام درپرده دارم بوی خوش گر بهم رم گرم میسانند ، بوئی میدهم
نواب خانی آصف مکانی فرمودند که، افسرده برچیزی اطلاق توان کرد که خشک
شود و بهم برآید و غیر این قسم نیست. فضلا و شعرا همه تصدیق قول ایشان نمودند، گفتم، قدماء لفظ افسرده را برستگ اطلاق کردند، چنانچه خاقانی گوید :

وره تو این پس است که با غیث الغیاث گرفیض او به سنگ فسرده رسد نما
شگفتة شد و گفت؛ برای من این بیت را بر پارچه بنویسید، بموجب گفتة او عمل نموده جراحت
جانبی را انداز داده برخاستم). این سخنی است از یکی از معاصران طالب که او را در اوج
کمال شهرت شاعری دیده و با آزمونش پرداخته است که جز قریحه فطری دانشی نیندوخته و بهره‌ای
از فنون ادب بدست نیاورده بود.».

قسمتهاي نقطه‌چین شده، بخشهاي ازین ديدار است که شرح آنرا، مرحوم طاهری شهاب زائد دانسته و حذف کرده است، ولی برای بررسی حاصل اين ملاقات مطالعه قسمتهاي حذف شده، مخصوصاً بخش دوم آن لازم می‌آيد، که خلاصه‌آن بدين شرح است «پس از مصالحة و معافه از سبب ملاقات پرسش شده، گفتم چند شعر شما را شنیده بودم طالب ملاقات شدم اشعار را پرسید کدامند، اين اشعار را خواندم

للب از گفتن چنان بستم که گوئی دهان بر چهره زخمی بود و بهشد

* * *

مزه‌ای در جهان نمی‌بینم

وقتی این شعر را خواندم :

مردم ز رشگ چند بهینم که جام می

او اینجا دفعتاً بلند شده در آغوش گرفت و از ذوق شعر و سخن فهمی من بسیار تمجید کرد و بعد خواهش کرد کمربند را باز کرده راحت کنم و یکی دو روز در آنجا توقف نموده و مهمان او باشم ».

از گفته‌های شیخ فیروز منشی درباره ملاقاتش با طالب نکات زیر استباط می‌شود :
۱ - شیخ وقتی وارد خیمه و خرگاه طالب، که بر لب استخری بر پا شده بود، می‌شود، او را در حال مطالعه می‌بیند و چنین می‌نویسد «در بروی غیر بسته با کتاب صحبت میداشته» این موضوع میرساند که طالب مردی باسواند و کتابخوان و اهل تتبع و تحقیق بوده است و حداقل قسمتی از اوقات شبانه‌روزی خودرا بمعطاله اختصاص میداده است.

۲ - شیخ چند بیت از اشعار طالب را براو فروخواند و این مطلب دلیل برآنست که، طالب در سال ۱۰۲۹ یعنی اوایل ملک الشعراً خویش، از اشتها کافی برخوردار بوده و شاعر بسیار موفقی به شمار میرفته، زیرا مرد فاضلی چون شیخ فیروز منشی اشعار او را از حفظ داشته است .

۳ - نکته بسیار مهمی که ازین برخورد بدست می‌آید آنست که طالب علاوه بر تحقیق و تتبع در شعر و ادب پارسی، معلم و مدرس ادبیات نیز بوده است زیرا به شاهزادگان با بری (میرزايان) فن شعر را درس میداده .

۴ - احاطه طالب برشور و شاعری پارسی مسلم میگردد، زیرا او به شاهزادگان با بری دیوان خاقانی را تدریس میکرده است . تعليم دیوان خاقانی، آنهم به شاهزادهای با بری را نمیتوان کار سطحی و سرسی انگاشت، زیرا شاهزادگان تیموری و با بری، همه اهل علم و ادب و هنر بوده و از شعر و ادبیات پارسی و خوشنویسی و تقاضی اغلب بهره وافر داشته‌اند، و از طرفی کسانی که با شعر و شاعری سروکار دارند، میدانند که مطالعه دیوان خاقانی و فهم سخن او تا چه حد دشوارست و مسلماً تدریس آن، بدون احاطه بر علوم و فنون رایج در زمان زندگی خاقانی ممکن نیست. البته اگر شاگرد، فردی نوساد و عادی باشد، میتوان تعقیدات شعر خاقانی را، هر طور که شده، بصورتی جلوه داد و اورا راضی کرد، ولی وقتی شاهزاده‌ای با کمال طرف صحبت باشد، آنوقت نمیتوان از زیرکار در رفت و باصطلاح مطالبرا سرسی معنی و تفسیر نمود.

۵ - مهربانی و خوش‌خلقی و مهمنان‌نوازی طالب به ثبوت میرسد، شیخ منشی بی‌مقدمه و ناخوانده براو وارد میشود و مراحم مطالعه وی میگردد و به عبارت دیگر عیش اورا منغض مینماید، ولی طالب بجای اعتراض، با روئی‌گشاده و چهره‌ای بشاش پذیرای او شده و ویرا دعوت به نشستن میکند و پس از پی‌بردن به کمالات شیخ منشی روی اورا میبوسد و خواهش میکند تا چند روزی میهمان او بوده واستراحت کند.

۶ - خویشتن‌داری و سکوت طالب در برابر کسانی که بی‌جهت از او انتقاد میکرند ثابت می‌شود و این مطلب شاهد صادقی برخاموشی گاه ویگاه او در برابر مخالفان است. بعضی‌ها این سکوت را حمل بر ابتلای او بجهنون در اوآخر عمر کرده بودند، در صورتی‌که می‌بینیم او در اوایل ملک‌الشعرائی و اوج شعر و شاعری خویش نیز این رویه را بکار می‌بسته است. شیخ منشی، در جلسه درس طالب به شاهزاده با بری، هنگامی‌که او اشعار خاقانی را به‌شاگردش تعليم میداده، برخلاف آداب مرسم در جلسات درس، که نبایستی در موقع تدریس در کار مد رس دخالت کرد و اگر ایرادی وارد باشد، پس از ختم جلسه می‌توان به‌علم یادآور شد، به‌تفسیری که طالب از شعر مورد بحث مینماید، خنده‌یده و اورا ناوارد به‌فهم شعر و سخن ناشناس میخواند، طالب بی‌ادبی شیخ را به‌سکوت برگزار میکند و برای آنکه اورا نرنجاند پیاسخ‌گوئی برنمی‌خیزد، در حالی‌که میتوانسته با انتکاء به‌موقعیت ممتاز خویش در دربار شیخ را به‌شدیدترین وجهی از خود براند. در برابر چاپلوسی او نیز، که پس از آن رفتار دل‌آزار و خارج از ادب دیگر نمیتوانسته به مثابه آبی بر روی آتش باشد، طوری عمل میکند که شیخ راضی و بدون خاطره ناخوشایندی خداحافظی کرده و محفل او را ترک مینماید، یعنی با آنکه دیوان خاقانی را در اختیار داشته و آنرا تعليم نیز میداده، با اینحال برای خوشنودی شیخ از او خواهش میکند که مصرع مورد استناد خود را، که از اشعار خاقانی بوده - کز فیض او به‌سنگ فسرده رسند نما -، برای وی بنویسد، بنظر میرسد که طالب بدون آنکه شیخ متوجه شود و دل آزرده گردد، اورا پیش شاگرد خویش به مسخره گرفته و دست انداخته است.

۷ - شیخ فیروز گویا شخص ناآرامی بوده و از اعتدال عصبی بهره‌ای نداشته است، زیرا شاهزاده مشتاق فراگیری ادبیات پارسی را ، بی‌جهت مورد عتاب قرار داده و با کلمات موهن جان‌فرسا، پلنگ خشم وغیره ازاو یاد میکند، در صورتی‌که آن بیچاره، گناهی جز علاقه به شرکت در جلسه درس طالب نداشته است. بنظر میرسد که شیخ منشی نسبت به افراد طبقات ممتاز اجتماع خوش‌بین نبوده و چه بسا که اظهارات او درباره طالب نیز از همین بد اندیشه و کینه‌توزی او نسبت به بزرگان سرچشمه گرفته باشد.

۸ - شیخ فیروز روش نکرده است که بیت مورد بحث را طالب چگونه تفسیر نموده و نظر خود او - یعنی شیخ فیروز - چه بوده ، تا بتوان با مقایسه تفاسیر آن‌دو ، قضاوت نمود که حق باکدامیک بوده است.

اصولاً باید گفت، تفسیر اشعاری مانند بیت مورد بحث، ضابطه صحیح و روشی ندارد و هر کسی بزعم خود می‌اندیشد که برداشت او درست است و استنباط دیگران را نادرست و اشتباه می‌پنداشد.

۹ - در اینکه شیخ فیروز مرد ملا و باسادی بوده شکی باقی نمی‌ماند، زیرا او اشعاری از دیوان طالب را از حفظ داشته و براو فرو خوانده که ذوق ادبی و احاطه او را بر شعر و شاعری طالب میرساند، ولی همانطور که اشاره شد مرد نآرامی بوده و شاید می‌خواسته با شرح ملاقات خود با طالب وشن دادن برتری خود براو از حیث علمی، برای خوبیشتن کسب نام و شهرت کند، تا هرجا نام طالب برده می‌شود اسم او هم در میان باشد، درینمورد شاعر چه خوب گفته:

مگر به همره‌ی دیگران قتم در دام
و گرنه کس نکند قصد صید همچومنی
اگر بررسی خودرا در شرح حال گذشتگان ادامه دهیم نمونه‌های ازیندست را در تذکرها
برای اغلب شعرا، ادبی و اربابان فرهنگ و هنر خواهیم یافت و به صحت واقعه‌ای که منشی فیروز
نقل می‌کند بیش از پیش مشکوک خواهیم شد.
شادروان طاهری شهاب دلایل دیگری نیز در اثبات بیسادی طالب عرضه میدارد
از جمله می‌نویسد «طالب چکامه‌ای هم در مدح میرزا محمد شفیع خراسانی وزیر مازندران
سروده به مطلع ذیل:

بیا که شاهد شوخ بهار چهره گشاد
کتون غمی که بجانسته‌ای بده برباد
در این چکامه طالب با صراحت لهجه اظهار میدارد که چین جبهه هیچ استادی را نوبر نکرده،
زخم سیلی ناصحی را نچشیده است!! و تنها غریزه فطری بدو (اینه‌مه جوش استعداد) در سخن سرائی
داده است چنانکه خود گوید:

توان در آب و گلم دید جوش استعداد
نکرده نوبر یک چین جبهه استاد
گرفته طبله شهر تم دیبار و بالاد
رسد ز نه فلکم تحفه مبارکباد»

من آن مجسم فیض که بی‌تأمل وغور
ندیده لذت یک زخم سیلی ناصح
همین به فیض جبلی و شئه ذاتی
چو زاید از قلم طفل معنی بکری

در اشعار فوق و دیگر آثار طالب، هیچگاه به نکته‌ای که دلیل بر عدم کسب معلومات
متداول زمانه باشد، بر نمی‌خوریم و بر عکس استفاده او از دانش‌های رایج در آن دوران از مضمون
آثارش بخوبی هویی است.

برای آنکه احاطه طالب بر علوم و فنون رایج در زماش به اثبات برسد، ایاتی چند
از آثار نوجوانی، یعنی کارهای اولیه او، که در دوران اقامتش در مازندران سرده شده
گلچین می‌شود. نکته جالب آنکه این اشعار متعلق به سنینی در حدود شانزده تا بیست سالگی
عمر است. ایات زیر از قصیده‌ای در مدح میرابوالقاسم ترشیزی حاکم آمل انتخاب شده است.

چون باد مسیحیم، نفسی پاک نهادست
کاوازه نظم، گهر گوش بلاست
در عرق دل فیض، مهیای فسادست
آندرکدۀ فکرم، خورشید رمادست
اوراد فلک، نغمه «چشمت مرسادست»
صد نیش‌صمیخیش نهان در رگ و بادست
این لمس گل‌سوری و آن خرط قنادست
بو برده که ناف قلم نافه سوادست
وینک عدد فنم از آلاف زیادست

آنم که خمیرم به صفا صبح نزد است
فخر الشعرا، طالب شاداب ضمیرم
بی‌کاوش اندیشه من خون معانی
گل باعجمۀ طبیع، ارواح نسیم است
چندانکه مرا حسن هنر جلوه فروشت
گلچین خرد سامعه را کر لب انصاف
سنجیدن افکار من و مبتذل خصم
تا گربه عطری ز نفس گستری باد
پا بر دومین پایه اوج عشراتم

دستیست مرا ، کشید بیضا ز عبادست
کاستاد علومست برین جمله مزادست
بر طبع فلاطون الهیم گشادست
اقلیدیشنان عامی نشینیه سوادست
بر سقف سخن کرمنش ارکان وعماست
گوهر کدها در دل تاریک مدادست
کان پایه مرا ثامن اینسبع شدادست
عطیری دگرم در شکن طره بادست
از تربیت آصف دریا کف رادست
کز مدلتش ظلم نواگستر دادست
شهبال هما نامزد بازوی خادست
در بزم ملک جبهه و درویش نهادست
از حمل صور بر لیشان نغمه دادست

برهندسه و منطق و برهیت و حکمت
وین جمله چو طی شد نمکین علم حقیقت
تیر حکمی چون به کمان آرم اول
با هیأتیانم چه کشاکش که بهچینم
زیبد که به جز آیت شکرم ننگارند
کلکم چو ز خط عقد نگار آید گوئی
پوشم نسب شعر چو دانم که تو دانی
آن گلبنم القصه که از هر گل شاداب
وین جمله اثر نامزد طیبتم از چیست
دستور زمان میر ابوالقاسم عادل
آن نظام اقبال که با تربیت او
در رزم قضا قدرت و تقدير شکوهست
در عهد سبکباری او خیل هیولی

در قصیده بالا که بیش از پنجاه بیت است، طالب علاوه بر نشان دادن زبردستی خویش
در شاعری و بکار بستن صنایع شعری با سوادی خود واستفاده از مکتب استاد را برای کسب علوم،
به اثبات میرساند.

بکار گرفتن لغات و ترکیباتی مانند رماد (خاکستر)، خاد (زغن)، خرد قناد (تراشیدن
خار) که آنرا با استادی در برابر «لمس گل سوری» قرار داده، سبع شاد (هفت‌فلک یا آسمانهای
هفتگانه) و اشاره به نکات و اصطلاحات فلسفی مانند «کون و فساد» و «هیولی و صوت» و از عهده
مفهوم آن با چیره‌دستی در شعر برآمدن، نمیتواند کار نوجوان بیسوادی باشد.
ایيات زیر از قصیده‌ای است که بالغ بر شدت و هفت بیت شعر دارد و در مدح میرزا محمد
شفیع خراسانی والی خراسان و مازندران و گیلان سروده شده است، چون مربوط به سنین قبل از
بیست سالگی طالب است میتواند شاهد صادقی بر فضل و کمال و میزان سواد او باشد.

کنون غمی که بجان بسته‌ای بده بر باد
که رفت زمزمه زلف دلبران از یاد^۱
زبان ز مرثیه‌خوانی بموج نغمه فتاد
چمن ز عکس دل عنديلیب عیش آباد
چو امتراج درآمد میان شبنم و باد
دماغ باد صبا خون غنچه بیرون داد
بدل چه نشتر مژگان ، چه نشتر فضاد
چنان فناهه خلاف از میانه اضداد
نهال شعله همآغوش خاست با شمشاد
هر آنچه از لب مستان عشو داشت بیاد
اگر ز بلبل تمویر سرزند فریاد^۲
که زخم دل شود از تنگ التیام آزاد
هزار نخل برومند سر کشد زرماد
که خون لاله ترشح کند ز دامن باد
که شخص غم کند از قام خویش استبعد
بطرف دامن روید ز خاک خاطر شاد
ز آشناهی چین شد جبین غم آزاد
که طفل غنچه تسم فشان ز مادر زاد

بیا که شاهد شوخ بهار چهره گشاد
نسیم سلسله‌ها در جهان پریشان کرد
شکفت طبع به حدی که اهل ماتم را
هوا ز فیض لب غنچه شد تبسیم زار
تموّجات هوا برد عرض جوهر روح
ز فیض رایحه بوستان بوقت رعاف
کنونکه جذب رطوبت نموده منع اثر
ز بین عاطفت اعتدال آب و هوا
که از شیمین بستان بوقت بالین
بوقت خنده لب غنچه آشکارا کرد
عجب مدان و کمین شوخی ترنم گیر
هوا گشاده در انبساط تزدیکست
اگر نسیم کند میل حشر سوختگان
ز شوخی اثر نوبهار تزدیکست
جهان به مرتبه‌ای گشته انتعاش انگیز
نشاط ریخته چندان بروی هم که سپهر
گره ز گوشة ابروی خوشدلی برخاست
شکفتگی ره دلهما گرفته تا جائی

آنگاه به ستایش ممدوح می پردازد.

چون نقل شواهد بیشتر باعث بدرازاکشیدن این مبحث خواهد شد، بمصداق «آنچه که عیان است چه حاجت به بیان است»، بحث را با ذکر چند بیتی از اشعار طالب، که در آن اشاراتی به فلسفه و حکمت و علوم دیده می شود، خاتمه میدهم:

بر من کنون که حکمت یونان مسلم است خنده به لاتسلم اعدا دلایل

* * *

حکمت یونانیان بس است شنودم هر زه خود گر شنودمی چه غمستی

* * *

چشم حکمی ز نور دین محروم است کش مردم دیده نقطه موهوست

* * *

در بیت زیر طالب به این نکته که قدماء وجود خلاه را محال می انگاشتند اشاره می نماید:

خالی نیم که هست وجود خلاه محال مغزم اگر تهی است زخون استخوان پرست

در ایات زیر طالب ابتداء با تعبیر زیبائی وجود خلاه را ثابت مینماید و سپس اشاراتی به علوم هیئت و شیمی میکند:

* * *

در عهد جود تو حکما کیسه های کان روشن دلان رأی تو چون حمله آورند

خورشید را به حکم تکاشف سها کنند فی الفور بی کرشمه انبیق و ناز قرع اجزای مفترج را از هم جدا کنند

در بیت زیر از «میل به مرکز» سخن میگوید:

آتشی تا عشق ما را در نهاد خاک ریخت میل مرکز خاک هارا بر سرا فلک ریخت

در اشعار زیر نیز نکاتی از فلسفه و علوم گنجانیده شده است:

بکنه جوهر ذات تو چون رسم هیهات هنوز طفل صفت عقل من هیولا ئی

* * *

می نار بسیطی است که چون شعله زند خشت خم اگر خام بود پخته شود

* * *

چو سیمای جوهر ز فولاد هندی نمایند هیولای نطق ناز بیانم

* * *

«شفا» نسخه ای از اشارات کلکم «اشارات» رمزی ز سر بیانم

* * *

ز عدلش بیک صورت آمد بخطاطر هیولای ضحاک و نوشیروانم

* * *

نیز رأیش چو فیض نور کند عام کس شناسد ز شعله جسم دخانرا
جان ده و می گیر، ور زیان کنی ازمن جان دگر مفت خواه جبر زمان را

* * *

حسن گمان تو برده عرض یقین را
حکم شناسان دور چرخ برین را

لوح ضمیرت ز بس چو آینه صافیست
تا بود از مرکز و ز دایره گفتار

باد درون حصار مرکز عمرت
دایره انتها شهور و سنین را

تبیغ پرگاریت شود چو محیط نقطه خاک مرکز خون باد

تسو گفتی کافتاب ارتفاعی کسوف آورده بر خط الشاعری

بهر میزان ارتفاع صفاش همه اوراق گل سطر لایی
در بیت زیر طالب فرضیه جالبی درمورد باران ارائه میدهد که تفسیری بر نظریه علمای
قدیم است :

از آفتاب حامله گردیده ، لاجرم زین تیره ابر قطره منور فروچکد
برای اثبات بیشتر احاطه طالب برادیبات پارسی رجوع شود به تحقیه‌ای که استاد
ارجمند گلپیگن معانی بر یکی از ایات ساقی‌نامه او : (دو سوزنده گردید مجلس فروز — یکی
عodusاز و دگر عویسوز) در تذکره میخانه نگاشته‌اند.

۱ و ۲ — جالب آنکه ایات فوق را شادروان طاهری شهاب که معتقد به پیشوادی طالب است از ایات
جالب و مضمونین بی‌نظیر سبک هنری میداند.

